
Népi legitimizmus és földkérdés – az olasz polgárháború motivációiról

Az utóbbi években, valamennyire az olasz egyesítés 150. évfordulójához (2011) köthető szenzációhajhász revizionizmusra adott válaszként is, a történelmi kutatás kísérletet tett Dél-Itália XIX–XX. századi történelmének újragondolására, ami pedig lehetőséget kínált arra, hogy az 1860–1861. évi eseményeket a Kettős Szicíliai Királyság tágabb, politikai és társadalmi átalakulásának kontextusában helyezhessük el. A Bourbon-királyság összeomlásának szentelt különleges figyelem lehetővé tette, hogy a déli állam végső válságperiódusában azonosítani lehessen a már hosszú ideje lappongó problémákat: a szinte működésképtelen intézményrendszer, valamint a politikai és társadalmi konfliktusok hatásait.

A Délre irányuló fokozottabb figyelem kedvező hatást gyakorolt az ún. nagy *brigantaggio* (vidéki rablók, Bourbon párti legitimisták és elkeseredett parasztok protesztmozgalma az egyesített Olaszország ellen, amit a kormánynak csak hosszú évek brutális elnyomásával sikerült felszámolnia) témakörének újragondolására is. *Franco Molfese* úttörő munkája a ma már meghaladottnak tekinthető paraszti osztályharcos szemléletet alkalmazta a jelenség megmagyarázására: a parasztság harca a földbirtokos polgárság ellen az egykori kincstári földek igazságos újraosztásáért vagy a régi használati jogok visszaszerzéséért. A városi felkelések és a bandaháborúk ezek szerint „mindenféle reakciós politikai szándékot nélkülöző társadalmi megmozdulások” lettek volna, ha a Bourbon-párt és a pápaság nem használta volna fel a parasztságot az egységpárti liberális mozgalom ellen; ez utóbbi jellemvonás aztán a Bourbon-restauráció reményeinek megfogyatkozásával el is tűnt és kiemelkedett az eredeti társadalmi tartalom.¹ Ez az interpretáció (szoros kapcsolat a *brigantaggio* és az egykori kincstári földek kérdése között, továbbá a legitimista elit programjának ráerőltetése a paraszti tiltakozás valódi okaira) jelen volt már az olasz parlament határozata alapján

¹ Franco Molfese: *Storia del brigantaggio dopo l'Unità*, Feltrinelli, Milano, 1964, 14–21., 145–148., 407–410.

1863-ban készült Massari-jelentésben, majd magukévá tették a Dél helyzetével foglalkozó értelmiségiek, az ún. meridionalisták is. Egy 1984-ben Nápolyban tartott konferencia mutatott rá elsőként a *brigantaggio* jelenségének összetettségére, ami tehát nehezen magyarázható meg az osztályharc marxista paradigmájával.² Mégis csupán a legutóbbi időkben került sor arra, hogy *Salvatore Lupo* a *brigantaggio*t elsősorban politikai jelenséggént, polgárháborúként definiálta.³

A lázadókat különböző érdekek mozgathatták: a meggazdagodás és a társadalmi rehabilitáció vágyától a bosszúszomjig vagy egyenesen a kényszerítésig. Az egyes lázadók személyes motivációi között tisztán politikai okok, mint a Bourbon-monarchiához való hűség, a királyi hatalom és az egyházi tekintély védelme, egyes vélemények szerint nehezen találhatók. Az 1861. évi reakciós felkeléseket a legitimista elit szervezhette abból a célból, hogy politikai irányt adjon a különböző okokkal magyarázható kollektív vagy egyéni lázadásnak. A politikai színezet ilyen fajta kiterjesztése lehetővé tette a különböző okok által motivált elégedetlenségnek és erőszaknak a „legitimitás körébe” való becsatornázását.

Az egységellenes felkelések mögött található azonban a népi legitimizmusnak egy olyan, mélyen gyökerező rétege, amely független a földkérdéstől és a Bourbon-elit konspirációs tevékenységétől.

Fenti állítását a tanulmány szerzője, *Alessandro Capone* a Capitanata (Puglia tartomány északi része, Foggia környéke) területén 1860–1861-ben lezajlott események eddig kiadatlan levéltári forrásokra alapozott elemzésével támasztja alá.

1860. augusztus 19-én, vasárnap Bovino településen parasztokból és kézművesekből álló tömeg gyűlt össze a mise órájában a templom előtti téren. A nyugtalanság már június 25-e óta érződött, amikor az uralkodó, II. Ferenc, menteni próbálva a menthetetlent, ismét érvénybe léptette az 1848. évi alkotmányt, aminek következtében, többek között, parlamenti választásokat írtak ki és feloszlatták a városi gárdát. Az új képviselők személyéről nem történt egyeztetés, a városi gárdát felváltó nemzetőrség soraiba, legalábbis eleinte, nem vonták be a parasztokat és a kézműveseket. Ez utóbbiak úgy élték meg az átmenetet, hogy a vidéki polgárság (*galantuomini*) felforgatta a királyság megszokott berendezkedését és elorozta II. Ferenctől

2 Il brigantaggio postunitario nel Mezzogiorno d'Italia. In *Archivio storico delle province napoletane* CI, 1983 [1985].

3 Lupo, Salvatore, Il grande brigantaggio. Interpretazione e memoria di una guerra civile, in *Storia d'Italia, Annali 18, Guerra e pace*, a cura di Walter Barberis, Torino, 2002, 465–502. – Lupo, Salvatore, *L'unificazione italiana. Mezzogiorno, rivoluzione, guerra civile*. Donzelli, Roma, 2011.

a hatalmat. A bovinói püspök, Giovanni Montuori nyíltan kétségbe vonta az új berendezkedés legitimitását, mire a helyi elit megszakította a kapcsolatait a főpappal, a nép azonban mellette maradt. Az éppen Bovinóban tartózkodó megyei intendáns, a parasztok követelésére, elrendelte az uzsorakamatok felfüggesztését, majd elégették az adókönyveket. A tüntetők elkezdtek kövekkel dobálni a kirendelt nemzetőröket, amikor pedig eldőrdült néhány lövés, a kaszákkal, fejszékkel és puskákkal felfegyverzett tömeg a nemzetőrségre támadt. Az alkotmányos címet összetörték, a június 25-én bevezetett trikolórt széttépték. A liberálisnak tartott Vito nevű borbélyt meggyilkolták, az éjszakai fosztogatásoknak rajta kívül még négy-öt személy áldozatul esett. A városi és törvényszéki irattárat felgyújtották, a hitelezők házait megtámadták. A püspököt és II. Ferencet éltető tömeg halált kiáltott a birtokosokra, akik már oly sok éve elnyomják őket. Nem egyformán kezelték azonban az összes birtokost: néhányuk háza köré, akiket a nép barátainak tartottak, egyenesen őrséget állítottak. Az intendáns az események mögött egyszerűen a csőcselék rablási vágyát látta, a vizsgálat során keletkezett tanúvallomások azonban nem támasztják alá ezt a megállapítást. A parasztok úgy gondolták, hogy törvényesen lépnek fel a királyi és egyházi hatóságok védelmében egy olyan rezsim ellen, amit felelősnek tartottak a fiskális elnyomásért. Másnap, augusztus 20-án a zenekar kíséretében és Bourbon-zászlót lengetve vonultak fel, a püspöki palotához érve a püspököt és II. Ferencet éltették, az alkotmányt és a birtokosokat szidalmazták. Visszaállították az alkotmány proklamálása előtti rendszert, a feloszlott nemzetőrség helyébe ismét megszervezték a városi gárdát. A visszaállított rendszernek azonban még aznap délután véget vetett a nápolyi hadsereg és a delicetói nemzetőrség, mintegy 300 főt letartóztattak.

Miután Giuseppe Garibaldi 1860. szeptember 7-én bevonult Nápolyba, véres reakciós felkelések robbantak ki Abruzzo, Campania (különösen Irpinia) és Basilicata tartományokban, de a Capitanata területe sem maradt nyugodt: II. Ferencet támogató megmozdulásokra került sor Peschici, Mattinata, Monte Sant'Angelo és Vico településeken. Ez utóbbi helyen egy nő Viktor Emánuel „templomfosztogatónak” nevezte és egy fehér zászlót tűzött ki II. Ferdinánd, II. Ferenc és Maria Sofia ábrázolásával. San Marco in Lamis településen az október 7-i Mária-ünnepen felkelés tört ki: lefegyverezték a nemzetőrséget, a Savoia-címet összetörték, Viktor Emánuel képét széttépték és a liberális Angelo Calvitto szabót meggyilkolták. Az éjszakát ünnepléssel töltötték, másnap pedig a felkelők arra kényszerítették a polgármestert, hogy II. Ferenc tiszteletére ismételjék meg azokat az egyházi szertartásokat, amelyekkel néhány nappal korábban a garibaldista kormány-

zat felállítását ünnepelték. San Giovanni Rotondo városában súlyosabb események történtek, amelynek a mozgatói a Bourbon-hadsereg feloszlása után hazatért egykori katonák voltak, akik megtagadták, hogy hűséget esküdjenek az új királynak. A nép hangulata egyébként is ellenséges volt az új kormányzattal szemben: olyan híresztelések terjedtek, hogy az egyház kiátkozta ennek képviselőit, továbbá, hogy Garibaldi Szicíliában adót vetett ki az ablakok száma alapján. Október 21-én, a Szárd Királysághoz való csatlakozásról szóló népszavazás napján az egykori katonák, népi elemek által támogatva, hatalmukba kerítették a várost: a szavazóurnákat szétverték, a nemzetőrséget feloszlatták, Viktor Emánuel és Garibaldi képeit a nápolyi királyi pár képeire cserélték. A nemzetőrség egyik tagjának, Antonio Marescának kávézóját megtámadták, a tulajdonost megölték. A helyi liberális polgárság vezető alakjait letartóztatták, az alkotmány kihirdetése előtti rendszer visszaállítását *Te Deum* bemutatójával ünnepelték meg. Másnap, amikor a megyei kormányzó vezetésével olasz csapatok érkeztek a rend helyreállítására, a felkelők 22 foglyukat kivégezték.

1861 nyarán a reakciós felkelések újabb hulláma söpört végig a területen, ismét érintett volt San Marco in Lamis is. Június 2-án egy 50 fős banda tört be a településre, ahol a II. Ferencet éltető lakosság szívesen fogadta őket. A már ismert forgatókönyv szerint zajlottak az események: a nemzetőrséget szétkergették, a szimbólumokat lecserélték. A banditákat a katonaság üzte el két nappal később. Vieste településen valóságos Bourbon-párti csoport működött egy orvos és a pap vezetésével. Ez utóbbi a gyóntatások alkalmával azt mondta a hívőknek, hogy Olaszország királya ki van közösítve, Garibaldi rabló, végül pedig II. Ferenc visszatérését ígérte. Az új rendszer ellenzői a maguk javára fordították a rossz gabonatermés okozta elégedetlenséget is: sokan az egységpárti liberális birtokosokat okolták a gabonaárak emelkedése miatt. Július 26-ról 27-re virradó éjszakán, a helyiek támogatásával, az egykori Bourbon-hadsereg katonája, Luigi Palumbo embereivel betört a településre. Miközben a liberálisok elbarikádozták magukat, a felkelők a Savoia-címet lecserélték a Bourbon-címerre, kiszabadították a foglyokat a börtönből, majd a birtokosok házait kezdték el fosztogatni. Politikai alapon választották ki a célpontokat: a liberálisoknak nem volt kegyelem, a felkelőket támogatók viszont biztonságban érezhették magukat. Június 28-án a felkelők a banditákkal együtt a városházára vonultak, ahol új polgármestert neveztek ki és visszaállították a városi gárdát. Az új vezetés megkísérelte helyreállítani a rendet: elrendelték az éjszakai fosztogatások során elrabolt javak visszaszolgáltatását. Aki nem engedelmeskedett, súlyos büntetést kapott, volt, akit a helyszínen agyonlőttek, mert „II. Ferenc nem akart tolvá-

jokat”. Miután megparancsolták, hogy mutassák be a *Te Deumot*, a banditák – talán a katonaság közeledésének hírére is – Vico felé távoztak, ahol ugyanez a forgatókönyv ismétlődött meg, akárcsak más településeken.

Az események dinamikáját vizsgálva a szerző visszatér a tanulmány elején megfogalmazott kérdéshez: mégiscsak a bourbonista elit konspirációja állhat a háttérben? A római száműzetésben élő II. Ferenc hadügyminisztere, Antonio Ulloa 1861 júniusában tervet készített a királyság visszafoglalására: a Bourbon-hívek keltsenek feszültséget a nép körében álhírek terjesztésével, hogy az támogassa azokat a banditákat a települések elfoglalásakor, akik visszaállítják az alkotmány kihirdetése előtti rendszert, majd a restaurációt a *Te Deum* bemutatásával ünneplik meg. Első látásra úgy tűnhet, hogy mivel a különböző településeken azonos forgatókönyv szerint zajlottak az események, valóban egy központi terv állhatott a háttérben. Ugyanakkor már egy évvel az Ulloa-terv megszületése előtt, 1860 késő nyarán és őszén is hasonló forgatókönyv szerint zajlottak az események, arra pedig nincsenek bizonyítékok, hogy már ekkor létezett volna egy Bourbon-hálózat, amely a Rómából és Gaetából érkező utasításokat hajtotta volna végre.

De mi a helyzet a földkérdéssel? Az egykor kincstári, de a vidéki birtokosok által önkényesen kisajátított földek visszaszerzése állhatott a reakciós felkelések hátterében? Már a korabeli hatóságok különbséget tettek a földkérdés miatt kirobbant tiltakozások és a reakciós megmozdulások között. Az előbbiek nem tették szükségessé a rajtaütéseket, a tömeges kivégzéseket és a hosszadalmas vizsgálatokat, amelyek viszont a reakciós megmozdulások állandó velejárói voltak. A földkérdés miatt kirobbant tiltakozások ugyanis, legalábbis a Capitanata területén, nem jártak együtt Bourbon-párti tüntetésekkel és a liberálisok megtámadásával. A két jelenség oka és célja is eltérő volt, különbözött tehát a dinamikájuk is. A kincstári földek miatt kirobbant tiltakozások a földfoglalásokban, a parcellák újraosztásában, esetleg a határjelzők megromlásában nyilvánultak meg. A reakciós megmozdulások során pedig sohasem került elő a földkérdés; ha voltak is gazdasági elemek, azok a liberális rendszer adópolitikáját érintették. A reakcióban részt vevők célja annak az intézményrendszernek a felszámolása volt, amely szerintük illegitim módon lépett a Bourbon-uralkodó hagyományos, az egyház által is megszentelt kormányzata helyére.

A hagyományos rendszer visszaállítása a liberális kormányzat helyére általában három fázisban történt meg. A kollektív tiltakozást, vagyis a liberális intézmények – szimbolikus – felszámolását (nemzetőrség lefegyverzése, az alkotmányos/nemzeti címerek széttörése, az uralkodói képmások cseréje) egy köztes fázis, az erkölcsi és politikai törvények felfüggesztése

(fosztogatások, gyilkosságok) követte, végezetül pedig sor került az 1860. évi változás előtti rendszerhez való gyakorlati visszatérésre (városi gárda újjászervezése a régi parancsnokok vezetésével, a korábbi vezetők és hivatalnokok ismételt pozícióba helyezése). Külön figyelmet érdemel a vallási rituálé, tehát a *Te Deum* elmaradhatatlan bemutatása, ami jól mutatja, hogy a nép számára a politikai legitimációban milyen óriási fontosságú volt az egyházi tekintély.

Annak a ténynek az aláhúzása, hogy a politikai motivációnak mekkora szerepe volt a Bourbon-párti elit szervezőerejétől független népi legitimizmusban, nem jelenti azt, hogy a felkelőket más okok ne motiválhatták volna. Összetett jelenségről van szó, a különböző okok (a meggazdagodás és a társadalmi rehabilitáció vágyától a bosszúszomjig) az egyes településeken, a helyi viszonyoktól függően keveredhettek is egymással.

A szerző – kétségkívül megalapozottnak tekinthető – végkövetkeztetése, hogy a reakciós megmozdulások számos szereplője egy olyan népi legitimizmus alapján cselekedett, amiben a Bourbon-uralkodó volt az egyház által is szentesített társadalmi, politikai és gazdasági rendszer garanciája. Ez a háttér magyarázza meg az ellenforradalom hívószavának hatékonyságát, és e nélkül a *brigantaggio* sem válhatott volna nagyszabású és kiterjedt jelenséggé.

Alessandro Capone: *Legittimismo popolare e questione demaniale. I repertori della protesta nella Capitanata del 1860–61* (Népi legitimizmus és földkérdés. A tiltakozás módokai a Capitanata területén 1860–61-ben). In Meridiana. Rivista di storia e scienze sociali 84 (2015) 213–235.

Pete László